

UOT 78.08:801.81

MİSKİN ABDAL VƏ GÖYÇƏ AŞIQ MÜHİTİ

Fəxrəddin ATAYEV
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
folklor institutu
Bakı / AZƏRBAYCAN

atayev.72@mail.ru

XÜLASƏ

Məqalədə Göyçə aşiq mühitinin təşəkkülü və formalaşmasında aşiq Miskin Abdalın fəaliyyəti göstərilir. Qeyd edilir ki, onun istər musiqi, istərsə də şeir yaradıcılıq irsi Göyçə aşiq mühitinin formalaşmasında xüsusi bir mərhələ olmuşdur. Müəllif Göyçə aşiq mühitinin ifaçılıq xüsusiyyətlərini digər bölgələrin aşiq mühitləri ilə müqayisəli təhlil edir. Məqalədə həmçinin Göyçə aşiq mühitinin Azərbaycan aşiq sənətini özündə birləşdirən bütün aşiq mühitlərinə təsiri, ifaçılığın bir ənənəyə çevrilməsi səbəbləri və aşiq sənətinin inkişafı araşdırılır.

Açar sözlər: aşiq, mühit, aşiq məktəbi, ifaçılıq xüsusiyyətləri, Göyçə, saz, təsir, ənənə.

MISKIN ABDAL AND GOYCHA ASHUQ SPERE

SUMMARY

In the article the activity of ashug Miskin Abdal in the forming and developing of Goycha ashug sphere are shown . It is noted that either music or poem activity heritage was the special level in the special level in the forming of Goycha ashug spere. The author analyzes the mastery peculiarities of Goycha ashug sphere with the ashug spheres of the other regions in comparative form. In the article the influence of Goycha ashug sphere to all ashug spheres combining Azerbaijan ashug sphere, the reasons of mastery as becoming tradition and the development of ashug art are also investigated.

Key words: ashug, sphere, ashug school, the mastery peculiarities, Goycha, saz, influence, tradition.

МИСКИН АБДАЛ И ГЕЙЧИНСКАЯ АШУГСКАЯ СФЕРА

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется деятельность Мискина Абдала в формировании и развитии Гейчинской ашугской среды. В статье также говорится о своеобразии ашугского искусства, взаимосвязях и соприкосновении ашугской среды Гойча и азербайджанских ашугских сред (Акбаба, Дярялаяз, Иреван, Урмия, Нахичевань, Дербент, Борчалы, Карабах, Гянджабасар, Зака-тала, Ширван, Саве, Кашкай, Карадаг-Тебриз). Автором сравнительно анализируются исполнительские особенности ашугской среды Гойча с ашугскими средами других регионов. В статье также исследуются влияние ашугской среды Гойча на ашугские среды Азербайджана, объединяющие в себе все ашугские среды, причины превращения исполнительства в традицию и развитие ашугского искусства.

Ключевые слова: ашуг, среда, ашугская школа, исполнительские особенности, Гойча, саз, влияние, традиция.

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin tarixinin tədqiqi yolunda qarşıda duran çətinliklərdən biri, qədim musiqi materiallarının ilkin mənbələrə uyğun şəkildə qeyd edilməməsidir. Sənət abidələrinin, xüsusən də ədəbiyyat və incəsənətin digər növləri (misal üçün təsviri sənət, daş kitabələr, qayaüstü rəsmlər və ya arxeoloji qazıntılar) vasitəsilə əldə edilmiş nümunələrin yazıya və qeydə alınması sənət növlərinin qədim nümunələrinin birbaşa tədqiq edilməsinə imkan yaradır. Bu baxımdan yaşı Oğuz elinin yaşına bərabər olan Ozan (Ozan dedikdə Dədə Qorqud dövrünün musiqisi nəzərdə tutulur) musiqisinin öyrənilməsi qarşımızda hələlik müəyyən sədlər yaradır. Təskinliyimiz isə yaşı nisbətən az olan aşiq musiqisinin əsrlərdən bəri ustad aşıqlarımızın göz bəbəyi kimi qoruyub "ustaddan-şagirdə" ötürə-ötürə bu günümüzdə qədər gətirib çatdırdıqları çox dəyərli musiqi nümunələrini ciddi şəkildə tədqiq etməklə o uzaq keçmişimizə işıq saçmaqdır. Bu cür çətin və məsuliyyətli sahələrin araşdırılması müasir folklorşünaslıq və etnomusiqişünaslıq elminin əldə etmiş olduğu nəzəri bilik və sınaq edilmiş konsepsiyalarının tətbiqi ilə uğurlu aparıla bilər.

Azərbaycan folklorunun daşdığı bütün tarixi-nəzəri dəyərlər, onun milli xarakteri, özünəməxsusluğu, oğuz türkünün folklor dünya modeli, tarixi koloriti, etnik mahiyyəti sanki aşiq musiqisinə hörmət və onu özündə ehtiva etmişdir. Bu baxımdan aşiq sənətinin genetik strukturunun modelləşməsinə dair müəllifi filologiya elmləri doktoru Hüseyn İsmayılovun konsepsiyası son dərəcə mükəmməldir. Konsepsiyaya görə "aşiq" sənət və yaradıcılıq hadisəsi kimi Ata-Baba-Dədə-Aşiq struktur sxeminin məhsuludur. Bu sxemdə hər bir vahid Azərbaycan-türk etnosunun bəşər səhnəsindəki tarixinin konkret bir epoxasını işarələndirir" (1, s.8). Məqalənin aktuallığı ümumilikdə aşiq sənətinin

tədqiqinin aktuallığı ilə şətrlənilir.

Əsas mətn. Azərbaycan aşığı sənətinin inkişafını təmin edən böyük, çoxsaylı sənətkarlar olmuşdur ki, onların hər biri bu ülvi sənətin inkişafında müəyyən mərhələni təmsil edir. Sənətkarlar-sənətkarı, ustadlar-ustadı kimi tanınmış Dədə zirvəsinə qədər yüksəlmiş sənətkarlardan biri də Miskin Abdaldır. Miskin Abdalın yaradıcılığı həm aşığı şeirin, həm də aşığı musiqi sənətinin zirvəsini fəth etmişdir. Onun adı uzun əsrlərdən sonra da aşığı sənətkarları sırasında hörmətlə çəkilir. Bu ad artıq aşığı ədəbiyyatında simvola çevrilmişdir. Onun yaradıcılığı xüsusi tədqiqat əsərlərinin mövzusu olmuşdur.

Özünün varlığı ilə Göyçə aşığı məktəbinin inkişafını yeni mərhələyə ucalandan Miskin Abdalın fəaliyyəti xüsusi maraq doğurur. 1430-cu ildə Göyçənin Zərgərli (indiki sarı Yaquub) kəndində Cəfər oğlu Məhəmmədin ailəsində doğulmuş Seyid Hüseyn (Miskin Abdal) ozan ustadların yanında şəirdlik etmişdi. Bu dövrlərdə el musiqiçilərinə hələ ozan deyildiyinin şahidi oluruq. Bu dövr "Ata-Baba-Dədə-Aşığı" struktur sxemi kontekstində bu cür ifaçılara aşığı deyildiyi dövrdən öncəni və keçid dövrünü əhatə edir. Beləliklə "Ata-Baba-Dədə-Ozan-Aşığı" struktur sxemi alınır. Bu zəncirin son halqaları olan Ozan-Aşığı bəndlərinin əhatə etdiyi dövrə nəzər salaq.

Aşığı sözünün etimoloji mənasının XI əsrdən sonra yaranmasını nəzərə alsaq qeyd edilən dövrdən əvvəl bu məfhumun yerində ozan sözü dururdu. Yuxarıda verilən Ata-Baba-Dədə struktur sxemi eyni zamanda ozan etimologiyası üçün də aktual idi. Çünki hər üç söz türk dünyasında yayıldığı üçün ozan sənətinin əski əcdadlarının sənətdə Dədə-Baba və Ata titulları ilə adlandırılmasına şamil edilə bilər. "Aşığı musiqisi öz xarakterinə görə türk... üslubu"na yaxındır (2, s.206). Aşığı sənəti (saz-söz sənəti) kök etibarlı ilə Türk dünyası ilə sıx bağlı olduğu üçün bu sənəti yaşadan ifaçılara ozan deyilirdi. Ozanların ifa etdiyi bütün musiqi alətlərinə "qopuz" deyilərdi. Yəni, qopuz adı konkret olaraq hər hansı bir alətin adı deyildi. Türklərdə yayılı qopuzlar (kamanlı alət) ağızla çalınan qopuzlar, mizrabla çalınan qopuzlar deyilən musiqi alətləri mövcuddur. Qopuz sözünün cəm halda qopuzlar kimi işlədilməsi də məlumdur. Həm ozan, həm də qopuz kəlmələri sırf türk dünya görüşü, Türk dilinin işvələri ilə bağlıdır. Saz, söz isə qədim dövrlərdən İran coğrafi-inzibatı ərazisində yaşayan türklərin dilinə, fars dilindən keçdiyi üçün saz sözü də, ümumilikdə bütün alətlər üçün də təyin edilmişdir. Saz sözünün mənası "kökdə olmaq", "saz olmaq" deməkdir. Saz sözü cəm halda "sazha" kimi işlədilir. Bu ərazilərdə olan musiqi alətləri bir neçə qrupa bölünür. Bunlardan nəfəsli sazlar, yaylı sazlar mizrablı sazlar, dəri üzvlü sazlar mövcuddur. Bu faktlar onu göstərir ki, "saz" adının (bugünkü aşığın aləti) yerində başqa ad durmuşdur. Bu sahədə aparılan araşdırmalar, xüsusən də Şah İsmayıl Xətəinin şeirlərində rast gəldiyimiz "çoğur", "çüyür" adının durduğu ehtimal olunur. "Cahan-arayı-Şah İsmayıl Səfəvi salnaməsində (səh. 110) deyilir:-ozanlar vuruş günlərində qalib yürürlü ordunun müqabilində çoğurlar çalmaq, türkü varsaqlar oxumaqla igidləri döyüş həvəsi ilə coşdururdular.

Ozanların çalib oxumasından onların vuruş əzmi güclənirdi..." Salmə Şah Abbasın hakimiyyətinin 15-ci ilində (hicri tarixi ilə 1010-cu ildə, miladi tarixi ilə 1604-cü ildə) yazılmasını nəzərə alsaq "ozan", "aşiq", "saz", "çoğur" kimi sözlərin uzun müddət yanaşı işləndiyini müşahidə edirik. Elə oradan (səh. 155-də oxuyuruq... "Ozan xan" titulu qazanmış on nüfuzlu aşiqqlar Şahdağda, Göyçə dənizli döyüşçü aşiqqlar idi ..."

Şah İsmayıl Xətəinin saz-söz sənətinə bağlılığını nəzərə alaraq Səfəvilərin sarayında sənət adamlarına göstərilən hörmət və izzətin nə səviyyədə olması barədə mühakimələr yürütmək olar. Bu xüsusda istər Miskin Abdalın şəxsiyyəti, istər siyasi-ictimai fəaliyyəti sima kimi daima öndə olmuşdur. 1501-ci ildə Şah İsmayılın Təbrizdə tac qoyma mərasimində... "Şahlıx şərbətini Miskin Abdalın əlindən alıf nuş elədi. Şaha ilk xeyir-duanı Miskin Abdal verdi. Təbriz cusa gəlmiş bir ümman kimi coşuf çağlayırdı. Aşiqqlar da heş kəsə aman vermir-dilər. İsmayılın özünən Göyçədən gətirdiyi on iki aşiqın sazı-avazı və zəngülələri bütün Təbrizi başına götürmüşdü... -"Miskin Abdalın Şah İsmayıl" dastanından götürülmüş bu örnəkdə aşiq ansambli haqda məlumatla tanış oluruq. Bu cür aşiq ansambllarının heyəti (ifaçıların sayı) mərasimin əzəmətindən asılı olaraq dəyişə bilər. Dastandan görüldüyü kimi 12 nəfərlik aşiqqlar ansamblında balaban ifaçısının adı çəkilməyir. Müasir dövrdə Göyçə aşiq məktəbinə məxsus aşiq dəstələri heyətə balaban ifaçısı əlavə edilməklə fəaliyyət göstərilir.

...Elə ki, saz-söz meydanı Miskin Abdala verildi, hamı susdu. Miskin Abdal meydanın bir o başına getdi, bir bu başına getdi, telli sazını sinəsinə basıf, aldı görək nə dedi:

Bu tac, bu taxt qılinc vəfa,
Şıx oğlu Şah İsmayıla.
Xızır Nəbi ol Mustafa,
Olsun pənah İsmayıla.
Haxdan yerə gəlir bir səs,
Bəxdin üzü dönməsin tərs.
Qır qazana düşər nakəs,
Etsə günah İsmayıla.
Abdal telə mizrab vurur,
Gün gələr ki, dastan qurar,
Yerdə Əli kömək durar,
Göydə Allah İsmayıla (1, s.247).

Yuxarıdakı şeir nümunəsi Miskin Abdalın müəllifi olduğu "İsmayılı" və ya "Şah sevəni" havası üstə ifa edilir. Şah qalxdı və Baş divanı və ya Şah divanı, Göyçə gülü, Göyçə gözəlləməsi, Qaraçı və ya El havalarının müəllifi, ehtimala görə Miskin Abdalın özüdür. Bu barədə "Miskin Abdalın Şah İsmayıl" dastanında müəyyən məlumatlar vardır (2, s.232).

Elin aşığı həmişə öz yaradıcılığında doğulub boya-başa çətdiği eli, onun təbiətini şeirlərində vəsf etmişdir. Miskin Abdal da mənbələrin verdiyi məlu-

matlara görə öz yaradıcılığında doğulduğu diyarı dilə gətirmiş, onun füsunkarlığından dönə-dönə danışmışdır. Bir çox mənbələrdə aşiq musiqi repertuarında özünə dərin kök salmış və aşiqsevərlərin xüsusi məhəbbətini qazanmış aşiq havalarından Göyçə gölünü, Göyçə gözəlləşməsinə, Bas divanını, Qaraçını, Şah Sevənini Miskin Abdalın yaratması qeyd olunur.

Nəticə. Verilən təhlillərdən aydın olur ki, Miskin Abdal dövrün məşhur sənətkarı olmaqla yanaşı, eyni zamanda ictimai-siyasi xadim kimi də fəaliyyət göstərmişdir. O, Şah İsmayıl Xətəinin vəfatından sonra öz doğma yurduna dönmüş və orada əldə etdiyi bilik və təşkilatı işləri həyata keçirməyə səy göstərmişdir. Onun bu fəaliyyəti Göyçə aşiq yaradıcılığının formalaşdırılmasına inkişaf etməsi üçün geniş imkanlar açmışdır. Miskin Abdalın bir çox aşiq havalarının müəllifi və aşiq şeir sənətinin gözəl nümunələrinin yaradıcısı kimi fəaliyyəti Göyçə aşiq mühitinin tərəqqisinə təkan vermişdir.

Ədəbiyyat:

1. İsmayılov H. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Folklor İnstitutu, Səda, Bakı, 2006, s.8.
2. Hacıbəyov Ü. Aşiq sənəti // Ü. Hacıbəyovun seçilmiş əsərləri. II cild, B. 1985. s.206.
3. İsmayılov H. Miskin Abdal, Səda, Bakı, 2001, s.232